ABDULLAH b. ABDÜLHAKEM

عبد الله بن عبد الحكم

bk. **İBN ABDÜLHAKEM, Abdullah**
İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden.

İBN ABDÜLHAKEM, Abdullah

(عبد الله بن عبد الحكم)

Ebû Muhammed Abdullāh
b. Abdilhakem
b. A'yen b. Leys el-Mâlikî
(ö. 214/829)

İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden.

Ailesi aslen Kızıldeniz sahilindeki Eyle'-ye (Akabe) 16 mil mesafede bulunan Hakl köyündendir. Bu sebeple Haklî nisbesiyle de anılır. Dedesi A'yen Mısır'a gelince İskenderiye'ye yerleşti ve büyük servet kazandı. Oğlu Abdülhakem burada doğdu, fıkıh tahsil etti ve burada öldü. Abdullah da 150 (767) yılında İskenderiye'de doğdu. Bu tarih bazı kaynaklarda 154 (771) ve 156 (773) olarak da geçmektedir. Babasından ve bölgenin ileri gelen âlimlerinden ders alan İbn Abdülhakem daha sonra öğrenim için Hicaz, Suriye, Irak ve Yemen'e gitti. Bizzat İmam Mâlik ile onun önde gelen öğrencilerinden Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kāsım'dan hadis ve fıkıh okudu. İmam Mâlik'ten *el-Muvaṭṭa'*ı dinledi ve rivayet etti. Ayrıca Esed b. Furât, İsmâil b. Ayyâş, İmam Şâfiî, Abdürrezzâk es-San'ânî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Uleyye, Abdullah b. Lehîa, Leys b. Sa'd gibi birçok âlimden hadis okudu. Hadis münekkitlerince sika ve sadûk olarak nitelendirilen İbn Abdülhakem'den de oğulları Muhammed, Abdurrahman, Abdülhakem ve Sa'd'ın yanı sıra Ebû Yezîd el-Karâtîsî, İbn Habîb, İbn Nümeyr, İbnü'l-Mevvâz, Rebî' b. Süleyman el-Cîzî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Sahnûn b. Saîd, Hârûn b. İshak el-Hemedânî gibi âlimler hadis rivayet ettiler.

İbn Abdülhakem'in Mısır'da ilmî otoritesi yanında siyaset alanında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Îsâ b. Münkedir onun tavsiyesi üzerine Vali Abdullah b. Tâhir tarafından Mısır'a kadı tayin edildi (211/826). Kendisi de şahitlerin tezkiyesi konusunda onun danışmanlığı görevini üstlendi. Halife Me'mûn'un, kardeşi Mu'tasım'ı Mısır'a vali tayin etmesinden (214/829) rahatsız olan bazı ileri gelenlerin isteği üzerine Kādî İbnü'l-Münkedir halifeye bu hoşnutsuzluğu bildiren bir mektup yazdı; bunu haber alan Mu'tasım kadıyı azletti ve onunla birlikte yakın dostu İbn Abdülhakem'i de mektubun yazılmasında rolü bulunduğu gerekçesiyle hapsettirdi. Halbuki İbn Abdülhakem kadıya bu mektubu göndermemesini tavsiye etmişti. Hapiste rahatsızlanan İbn Abdülhakem genellikle belirtildiğine göre 21 Ramazan 214'te (22 Kasım 829), İbn Hibbân'a göre ise 213 yılında vefat etti ve İmam Şâfiî'nin kabri yanına defnedildi. Kendisinden sonra fetva makamına oğlu Muhammed geçti. Ebü'l-Arab et-Temîmî, İbn Abdülhakem'in mihne olayı sırasında yakılarak öldürüldüğüne dair bir rivayet naklederse de (*Kitâbü'l-Miḥan*, s. 258) mihne olayı onun vefatından sonra meydana gelmiştir. Ancak İbn Abdülhakem'in oğulları bu olay sırasında sorgulanmış, büyük oğlu Abdülhakem işkence altında ölmüştür.

İbn Abdülhakem, döneminde İmam Mâlik'in ve öğrencilerinin fıkhını ve metodolojisini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilmiş, hocalarının hüküm çıkarmada takip ettiği usulü çok iyi bilmesi ve yeni meselelere bunu uygulaması ile dikkati çekmiştir. Eşheb'den sonra Mısır'da Mâlikî mezhebinin fetva mercii olan İbn Abdülhakem, fetvaları ve eserleriyle İmam Mâlik'in ve öğrencilerinin fıkhını kendisinden sonraki nesillere aktarmış, Mâlikî mezhebinin oluşmasında emeği geçmiş, *el-Muḫtaṣarü'l-kebîr* adlı eseri Bağdatlı Mâlikîler tarafından medreselerde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Kādî İyâz'ın belirttiğine göre *el-Muvaṭṭa'* ve *el-Müdevvene*'den sonra Mâlikî mezhebine ait kitaplar arasında İbn Abdülhakem'in muhtasarları kadar ilgi gören başka bir eser olmamıştır (*Tertîbü'l-medârik*, III, 366). Ancak onun İmam Mâlik'ten yaptığı rivayetler mezhep içinde İbnü'l-Kāsım, Eşheb ve emsallerinin rivayetleri kadar güvenilir sayılmamıştır (Hattâbî, I, 4). İbn Abdülhakem'in dostu olan İmam Şâfiî 199 (815) yılında Bağdat'tan Mısır'a gittiğinde onun evinde misafir kalmış, buradaki ikameti süresince kendisinden büyük destek görmüş ve onun yanında vefat etmiştir. İbn Abdülhakem İmam Şâfiî'nin kitaplarını yazmış ve oğlu Muhammed'i onun derslerine göndermiştir.

Eserleri. 1. *Sîretü (Menâḳıbü) ʿÖmer b. ʿAbdilʿazîz ʿalâ mâ revâhü'l-İmâm Mâlik b. Enes ve aṣḥâbüh.* Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz hakkında yazılan ilk biyografi kitabı olup müellifin ilmî titizliği ve Ömer b. Abdülazîz'in yaşadığı döneme oldukça yakın bulunması sebebiyle bu konuda yazılan en güvenilir kaynaklardan biri kabul edilir. Müellifin oğlu Muhammed'in rivayet ettiği eseri önce Ahmed Ubeyd neşretmiş (Kahire 1346/1927, 1373/1954; Beyrut 1967, 1404/1984), daha sonra bu neşri esas alan Muhammed Revvâs Kal'acî ara başlıkları değiştirmek ve anlaşılması güç bazı kelimeleri açıklamak suretiyle kitabı yeniden yayımlamıştır (Halep, ts.). Eserin gözden geçirilip notların eklendiği bir neşri de Ahmed Abdüttevvâb İvaz tarafından gerçekleştirilmiştir (*el-Ḫalîfetü'l-ʿâdil ʿÖmer b. ʿAbdilʿazîz ḫâmisü'l-Ḫulefâ'i'r-râşidîn*, Kahire 1994). 2. *el-Muḫtaṣarü'l-kebîr fi'l-fıḳh.* İbn Vehb, Eşheb ve İbnü'l-Kāsım ile kendisinin İmam Mâlik'ten rivayet ettiği yaklaşık 18.000 meseleyi ihtiva eden eserin bazı bölümleri Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde (nr. 810, vr. 1^a-32^b) bulunmaktadır. Ebû Bekir el-Ebherî'nin bu esere yazdığı *Şerḥu'l-Muḫtaṣari'l-kebîr fi'l-fıḳh* adlı şerhin de bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır (Mektebetü'l-Ezher, Fıkhu Mâlikî, nr. 1655; Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, nr. 1143). 3. *el-Muḫtaṣarü'l-evsaṭ.* 4000 fıkhî meseleyi ihtiva eden eserin iki rivayeti olup Karâtîsî rivayetinde bulunan hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözlerine müellifin oğlu Muhammed ile Saîd b. Hassân'ın rivayetinde yer verilmemiştir (Kādî İyâz, III, 365; İbn Ferhûn, II, 208, 420). 4. *el-Muḫtaṣarü'ṣ-ṣaġīr. el-Muḫtaṣarü'l-evsaṭ*'ın 1200 meseleyi ihtiva eden bir hulâsası olup *el-Muvaṭṭa'*daki bilgilerle sınırlanmıştır. Bu eseri de Ebû Bekir İbnü'l-Verrâk ve Ebû Bekir el-Ebherî'-nin şerhettikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Ebü'l-Kāsım Ubeydullah b. Muhammed el-Berkî'nin (ö. 291/904), *el-Muḫtaṣarü'ṣ-ṣaġīr*'e İmam Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Evzâî ve Süfyân es-Sevrî'nin görüşlerini ilâve etmek suretiyle telif ettiği *Ziyâdetü iḫtilâfi fuḳahâ'i'l-emṣâr fî Muḫtaṣari İbn ʿAbdilḥakem* adlı eser günümüze ulaşmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 966; krş. Kādî İyâz, III, 366; İbn Ferhûn, I, 460; II, 167). Fıkıh tarihi açısından büyük önem taşıyan bu esere İbn Ramazan diye bilinen Ebü'l-Hasan Ali b. Ya'kūb ez-Zeyyât, Berkî'nin zikretmediği bazı fakihlerin görüşlerini ilâve etmiştir. Ubeydullah b. Ömer el-Bağdâdî eş-Şâfiî ise yine Berkî'nin bu eserine Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Uleyye, Leys b. Sa'd ve İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşlerini eklemiştir (Kādî İyâz, III, 367). 5. *el-Mesâ'il ve ecvibetühâ.* Bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 464). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Ehvâl, el-Menâsik, el-Ḳażâ' fi'l-bünyân.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Sîretü ʿÖmer b. ʿAbdilʿazîz* (nşr. M. Revvâs Kal'acî), Halep, ts. (Mektebetü'r-Rebî'), neşredenin girişi, s. 3-4; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 199; Ebü'l-Arab, *Kitâbü'l-Miḥan* (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1408/1988, s. 258; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*, V, 105-106; Kindî, *el-Vülât ve'l-ḳuḍât* (Guest), s. 431, 433-436, 440-441; Beyhakī, *Menâḳıbü'ş-Şâfiʿî* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1970, II, 263, 331; İbn Hibbân, *eṣ-Ṣiḳāt*, VIII, 347; Hattâbî, *Meʿâlimü's-sünen*, Beyrut 1411/1991, I, 4; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdülkādir es-Sahrâvî), Rabat 1982, I, 21; III, 363-368; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 179; Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân*, II, 278; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâ'*, X, 220-223; Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, XV, 191-194; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 34-35; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müẕheb*, I, 419-421, 460; II, 167, 208, 420; Makrîzî, *el-Muḳaffe'l-kebîr* (nşr. M. el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, IV, 402-403; V, 393, 411; Brockelmann, *GAL*, I, 186; Sezgin, *GAS*, I, 464, 467-468, 477; C. Avvâd, *Aḳdemü'l-maḫṭûṭâti'l-ʿArabiyye fî mektebâti'l-ʿâlem*, Bağdad 1983, s. 204; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü maḫṭûṭâti Ḫizâneti'l-Ḳaraviyyîn*, Dârülbeyzâ 1400/1980, II, 483-484; M. Muranyi, *Dirâsât fî meṣâdiri'l-fıḳhi'l-Mâlikî* (trc. Saîd Buhayrî v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 22-35; F. Rosenthal, "Ibn ʿAbd al-Ḥakam", *EI²* (İng.), III, 674; Nûrullah Kisâyî, "İbn ʿAbdilhakem", *DMBİ*, IV, 183-184; Jonathan E. Brockopp, "Early Islamic Jurisprudence in Egypt: Two Scholars and Their Mukhtasars", *IJMES*, XXX/2 (1998), s. 167-182.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜLHAKEM, Ebû Abdullah
(أبو عبد الله ابن عبد الحكم)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem b. A'yen el-Mâlikî
(ö. 268/882)

Fakih ve muhaddis.

15 Zilhicce 182 (27 Ocak 799) tarihinde doğdu. İmam Mâlik'in talebesi olan babasının yanı sıra Mâlik'in önde gelen diğer öğrencileri Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kāsım'dan fıkıh okudu. On yedi yaşlarında iken, Mısır'a gelen İmam Şâfiî'nin derslerine katıldı. Fıkha karşı olan alâkası ve zekâsının parlaklığı sebebiyle Şâfiî'nin takdirini kazandı ve uzun bir süre onun derslerine devam etti. Hocasının hastalığı esnasında ders halkasının idaresi konusunda Büveytî ile aralarında tartışma çıktığı, İmam Şâfiî kendi yerine Büveytî'yi tayin edince meclisini terkederek *er-Red ʿale'ş-Şâfiʿî fîmâ ḫâlefe fîhi'l-Kitâb ve's-Sünne* adında bir eser kaleme aldığı söylenirse de (meselâ bk. Sübkî, II, 69) İbn Abdülhakem'in böyle bir sebeple kitap yazdığı iddiası ihtiyatlı karşılanmalıdır (krş. Kādî İyâz, IV, 160). Şâfiî'nin, yerine İbn Abdülhakem'i tayin etmeyişine o sırada henüz yirmi iki yaşlarında bir genç oluşu sebep gösterilebileceği gibi (Mustafa Şek'a, s. 201) onun esasen Mâlikî fıkhı tahsil etmiş olması ve öncelikle bu mezhebe bağlı bulunmasının bunda etkili olduğu da düşünülebilir.

Adı geçen hocaları yanında İbnü'l-Mâcişûn, Eyyûb b. Süveyd, Şuayb b. Leys, Yahyâ b. Sellâm, Ka'nebî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ gibi hocalardan da hadis dinleyen ve hadis münekkitlerince güvenilir kabul edilen İbn Abdülhakem'den Nesâî, İbn Huzeyme, İbnü'l-Mevvâz, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû Hâtim er-Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Bekir İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Ca'fer et-Taberî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Kıraat konusunda da yetişmiş olan İbn Abdülhakem bu ilmi İmam Şâfiî'den tahsil etmiş, kendisinden de Ahmed b. Mes'ûd ez-Zübeyrî, Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, İbn Cerîr et-Taberî ve Muhammed b. Süleyman b. Mahbûb gibi âlimler kıraat dersi almışlardır. İbn Abdülhakem 15 Zilkade 268'de (6 Haziran 882), diğer bir rivayete göre ise 269 (882-83) yılında Kahire'de vefat etti ve babasının yanına defnedildi.

Babasının vefatından sonra Mısır'da Mâlikîler'in fetva mercii olan İbn Abdülhakem, yaşadığı dönemde Müzenî ile birlikte Mısır'ın önde gelen iki büyük âliminden biri olarak kabul edilir. Bazı âlimler kendisini Sahnûn ile mukayese ederek ondan daha bilgili olduğunu belirtirler. İbn Abdülhakem, döneminin ilim muhitlerinde saygın bir yer edinmiş, İslâm dünyasının değişik bölgelerinden gelen birçok âlim kendisinden faydalanmıştır. İbn Huzeyme, "Fukaha içerisinde sahâbî ve tâbiîlerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini görmedim" derken Muhammed b. Futays, "Yolculuğum sırasında 200 kadar âlimle görüştüm, içlerinde Muhammed b. Abdülhakem gibisine rastlamadım" sözüyle takdirini belirtmiştir.

Ehl-i sünnet akîdesine bağlılığı ve doğru sözlülüğüyle de tanınan İbn Abdülhakem Abbâsî Halifesi Vâsiḳ-Billâh zamanında halku'l-Kur'ân meselesi hususunda sorgulanmak üzere Bağdat'a Kādılkudât İbn Ebû Duâd'a götürülmüş, ancak idarecilerin istediği cevabı vermeyince Mısır'a geri gönderilmiştir. Bu olaylar sırasında kardeşleriyle birlikte uğradığı baskılar yüzünden bir müddet gizlenen İbn Abdülhakem, Mu'tezilî olan Mısır Kadısı İbn Ebü'l-Leys el-Esam'dan kötü muamele görmüş, kendisi hapsedilmiş, mallarına el konmuş ve evi yağmalanmıştır. Ancak Mütevekkil-Alellah döneminde serbest bırakılarak bazı malları iade edilmiştir.

İbn Abdülhakem'in İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden ders alması ve ayrıca İmam Şâfiî'nin derslerine devam edip iltifatına nâil olması, her iki mezhep imamının görüşleri konusunda bilgi sahibi olmasına imkân sağlamıştır. Biyografisinin hem Mâlikî hem Şâfiî tabakat kitaplarında yer alması da bu sebepledir. Her ne kadar delilini güçlü bulduğu konularda İmam Şâfiî'nin görüşlerini tercih etmişse de genellikle İmam Mâlik'in görüşlerine bağlı kalmış, bundan dolayı görüşlerine daha çok Mâlikî literatüründe yer verilmiştir. Nitekim Şâfiî fakihi ve tabakat müellifi Sübkî, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'nin mezhebinden ayrılmış bir Mâlikî olduğunu, bununla birlikte biyografisini Ebû Âsım el-Abbâdî ve İbnü's-Salâh'a uyarak eserine aldığını, bunların da Şâfiî fakihlerinin İmam Şâfiî'nin bazı görüşlerini onun aracılığıyla nakletmeleri sebebiyle bunu yaptıklarını belirtir (*Ṭabaḳāt*, II, 68). Kādî İyâz, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'den sonra ders halkasının başına getirilmemesine gücenerek bu mezhepten ayrıldığına dair bazı Şâfiî kaynaklarında yer alan bilginin bir esasa dayanmadığını, İbn Abdülhakem'in aslında Mâlikî fıkhı tahsil ettiğini ve bu mezhebe mensup olduğunu, ayrıca Şâfiî'den de faydalandığını kaydeder (*Tertîbü'l-medârik*, IV, 160).

İbn Abdülhakem'in kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *er-Red ʿale'ş-Şâfiʿî fîmâ ḫâlefe fîhi'l-Kitâb ve's-Sünne (Red ʿale'ş-Şâfiʿî fîmâ vaḳaʿa lehû min ḫilâfin li'l-ḥadîṣi'l-müsned), Aḥkâmü'l-Ḳur'ân, er-Red ʿalâ fuḳahâ'i (ehli)'l-ʿIrâḳ, Edeb (Âdâb)ü'l-ḳuḍât, el-Veṣâ'iḳ ve'ş-şurûṭ, el-Müvelledât, er-Rücûʿ ʿani'ş-şehâde (şehâdât), ed-Daʿvâ ve'l-beyyinât, es-Sebk ve'r-remy, İḫtiṣâru kütübi Eşheb, er-Red ʿalâ Bişr el-Merîsî, en-Nücûm, Kefâlet, Kitâbü'l-Mücâlese, Ziyâdetü ḫilâfi'ş-Şâfiʿî ve Ebî Ḥanîfe fi'l-Muḫtaṣari'ṣ-ṣaġîr li-ʿAbdillâh b. ʿAbdilḥakem* (Kādî İyâz, IV, 159-160; İbn Ferhûn, II, 164-165).

Babasına ait *Sîretü ʿÖmer b. ʿAbdilʿazîz* adlı eserin bazı kütüphane kataloglarında ve bibliyografik eserlerde (Sezgin, I, 474) İbn Abdülhakem'e nisbet edilmesi eseri onun rivayet etmesinden kaynaklan-